

**NARRATIV MATNLARDA ASPEKTUAL SEMANTIKANING  
LINGVOKOGNITIV XUSUSIYATLARI: INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI  
MATERIALLARI ASOSIDA**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20666172>

**Berdiyeva G.N.**

*PhD., English Teacher, SamSIFL.*

**Annotatsiya**

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi narrativ matnlarda aspektual semantikaning lingvokognitiv xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi voqeaning davomiyligi, tugallanganligi, takrorlanuvchanligi va chegaralanganlik darajasini ifodalovchi aspektual ma'nolarning til va tafakkur tizimida qanday konseptuallashtirishini aniqlashdan iboratdir. Tadqiqot davomida perfective va imperfective aspektlar, progressivlik va iterativlik kategoriyalari hamda fe'lning aspektual semantikadagi roli o'rganiladi.

**Kalit so'zlar**

aspektual semantika, narrativ matn, lingvokognitiv tahlil, perfective aspekt, imperfective aspekt, progressivlik, iterativlik, konseptuallashtirish, ingliz tili, o'zbek tili.

**Abstract**

This article presents a comparative analysis of the linguocognitive features of aspectual semantics in narrative texts in English and Uzbek. The main aim of the study is to determine how aspectual meanings expressing the duration, completion, repetitiveness, and boundedness of events are conceptualized within language and cognition. The research examines perfective and imperfective aspects, the categories of progressivity and iterativity, as well as the role of verbs in aspectual semantics.

**Keywords**

aspectual semantics, narrative text, linguocognitive analysis, perfective aspect, imperfective aspect, progressivity, iterativity, conceptualization, English language, Uzbek language.

**Аннотация**

В данной статье проводится сопоставительный анализ лингвокогнитивных особенностей аспектуальной семантики в нарративных текстах английского и узбекского языков. Основной целью исследования является выявление того, каким образом аспектуальные значения, выражающие длительность, завершённость, повторяемость и ограниченность события, концептуализируются в системе языка и мышления. В ходе исследования рассматриваются перфективный и имперфективный аспекты, категории прогрессивности и итеративности, а также роль глагола в аспектуальной семантике.

### **Ключевые слова**

аспектуальная семантика, нарративный текст, лингвокогнитивный анализ, перфективный аспект, имперфективный аспект, прогрессивность, итеративность, концептуализация, английский язык, узбекский язык.

Zamonaviy tilshunoslikda vaqt va aspekt kategoriyalari til tizimining eng murakkab va ko'p qirrali semantik hodisalari qatoriga kiradi. Agar zamon kategoriyasi voqeaning nutq momentiga nisbatan joylashuvini ifodalasa, aspekt kategoriyasi harakatning ichki tuzilishi va kechish xarakterini aks ettiradi. Shu sababli aspektual semantika voqeaning qanday sodir bo'layotgani, uning davomiyligi, tugallanganligi yoki takrorlanishini ifodalovchi semantik mexanizmlar majmui sifatida qaraladi.

Kognitiv tilshunoslik nuqtayi nazaridan aspektual ma'nolar insonning voqelikni idrok etish va konseptuallashtirish jarayonlari bilan chambarchas bog'liqdir. Inson ongida har bir voqea ma'lum vaqt oralig'ida kechuvchi jarayon sifatida shakllanadi. Mazkur jarayon til vositalari orqali verbal shaklga ega bo'ladi. Natijada aspektual kategoriyalar voqelikning lingvistik tasviri sifatida yuzaga chiqadi.

Narrativ matnlarda aspektual semantika alohida ahamiyatga ega. Chunki har qanday hikoya voqealar rivoji va ular o'rtasidagi munosabatlarga asoslanadi. Muallif voqealarning davom etishi, yakunlanishi yoki takrorlanishini ifodalash uchun turli grammatik va leksik vositalardan foydalanadi. Ushbu vositalar nafaqat matnning semantik yaxlitligini ta'minlaydi, balki o'quvchining voqealarni idrok etishiga ham ta'sir ko'rsatadi.

Ingliz va o'zbek tillarida aspektual ma'nolar turli vositalar orqali ifodalanadi. Ingliz tilida progressiv va perfect konstruksiyalar aspektual semantikaning muhim komponentlari hisoblansa, o'zbek tilida aspektual ma'nolar ko'pincha fe'l shakllari, analitik konstruksiyalar va kontekst yordamida yuzaga chiqadi. Mazkur holat

ushbu tillarning aspektual tizimini qiyosiy jihatdan o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Aspekt tushunchasi tilshunoslikda harakatning ichki vaqt tuzilishini ifodalovchi kategoriya sifatida talqin qilinadi. Bernard Comrie aspektni "harakatning vaqt ichidagi ichki rivojlanishiga bo'lgan munosabat" sifatida tavsiflaydi. Ushbu yondashuv aspektni zamon kategoriyasidan farqlash imkonini beradi.

Aspektual semantika voqeaning quyidagi xususiyatlarini ifodalashi mumkin: davomiylilik; tugallanganlik; chegaralanganlik; takrorlanuvchanlik; natijaviylilik; jarayonlilik.

Kognitiv yondashuvga ko'ra, inson voqealarni ma'lum sxemalar asosida konseptuallashtiradi. Harakatning boshlanishi, rivojlanishi va yakunlanishi ongda alohida kognitiv strukturalar sifatida shakllanadi. Til esa ushbu strukturalarni ifodalovchi vosita vazifasini bajaradi.

Narrativ diskursda aspektual ma'nolar voqealar ketma-ketligini tashkil etuvchi asosiy semantik omillardan biri hisoblanadi.

Aspektual vositalar yordamida muallif voqeaning qaysi bosqichiga e'tibor qaratayotganini ko'rsatadi. Aspektual semantikada eng muhim qarama-qarshiliklardan biri perfective va imperfective aspektlar o'rtasidagi oppozitsiyadir.

Perfective aspekt voqeani yaxlit, tugallangan hodisa sifatida taqdim etadi. Bunda harakatning ichki bosqichlari emas, balki uning umumiy natijasi muhim hisoblanadi. Masalan: *He wrote the letter.*

Mazkur gapda yozish jarayonining qanday kechgani emas, balki harakatning yakunlanganligi asosiy ma'no markazi sifatida namoyon bo'ladi. O'zbek tilida: "*U xatni yozdi.*" Bu misolda ham voqea tugallangan birlik sifatida tasvirlanadi.

Imperfective aspekt esa voqeani ichki rivojlanish jarayonida tasvirlaydi. Harakatning davom etishi va uning dinamik tabiati markaziy o'rinni egallaydi. Masalan: *He was writing the letter.*

Bu gapda yozish harakati davom etayotgan jarayon sifatida konseptuallashtirilgan. O'zbek tilida: "*U xat yozayotgan edi.*" Mazkur konstruktsiya voqeaning ichki davomiyligini aks ettiradi.

Lingvokognitiv nuqtayi nazardan perfective aspekt "yakunlangan obyekt" modeliga asoslanadi. Imperfective aspekt esa "jarayon modeli" orqali idrok qilinadi. Ushbu farq inson tafakkurida voqealarning turlicha konseptuallashtirishini namoyon etadi.

Progressivlik aspektual semantikaning muhim komponentlaridan biri hisoblanadi. U voqeaning ayni paytda davom etayotganligini ifodalaydi.

Ingliz tilida progressivlik grammatik jihatdan aniq ifodalanadi: *She is reading a novel.*

Bu gapda harakatning ayni paytda kechayotganligi ta'kidlanmoqda. O'zbek tilida progressivlik quyidagi vositalar orqali ifodalanadi: *"U roman o'qiyapti."*

Mazkur shakl harakatning davomiy xarakterini bildiradi.

Kognitiv jihatdan progressivlik insonning voqeani ichkaridan kuzatishi bilan bog'liqdir. Kuzatuvchi voqeaning boshlanishi yoki yakuniga emas, balki uning rivojlanish bosqichiga e'tibor qaratadi. Shu sababli progressiv konstruksiyalar narrativ matnlarda voqealarning jonli tasvirini yaratishga xizmat qiladi.

Aspektual semantikada iterativlik muhim kategoriyalardan biri hisoblanadi. Iterativlik biror harakat yoki voqeaning ma'lum vaqt oralig'ida bir necha marotaba takrorlanishini ifodalaydi. Ushbu kategoriya insonning voqealarni alohida hodisalar majmui sifatida idrok etishi bilan bog'liq.

Kognitiv nuqtayi nazardan iterativlik voqeaning yagona hodisa emas, balki takrorlanuvchi harakatlarning zanjiri sifatida konseptuallashtirishini anglatadi. Inson tafakkurida bunday hodisalar ketma-ket sodir bo'luvchi epizodlar ko'rinishida shakllanadi va til vositasida ifodalanadi.

Ingliz tilida iterativlik ko'pincha ravishlar, vaqt ko'rsatkichlari va maxsus grammatik konstruksiyalar yordamida ifodalanadi. Masalan: *He often visited his grandparents.*

Mazkur gapda *often* ravishi harakatning muntazam ravishda takrorlanganligini bildiradi. Yana bir misol: *Every summer they travelled to the countryside.*

Bu yerda *every summer* birikmasi iterativ ma'noni hosil qilmoqda. O'zbek tilida iterativlik quyidagi vositalar orqali ifodalanadi: *"U tez-tez bobosinikiga borib turardi."* *"Har yoz qishloqqa ketardi."*

Mazkur misollarda harakatning muntazam ravishda takrorlanishi aks etgan.

Narrativ matnlarda iterativ konstruksiyalar voqealar rivojining umumlashtirilgan tasvirini yaratishga xizmat qiladi. Muallif ayrim hollarda har bir voqeani alohida tasvirlamasdan, takrorlanuvchi harakatlarni umumlashtirilgan holda ifodalaydi. Natijada matn ixchamligi va semantik yaxlitligi ta'minlanadi.

Aspektual ma'nolarning shakllanishida fe'l kategoriyalari markaziy o'rin egallaydi. Har bir fe'lning semantik tabiati uning aspektual imkoniyatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tilshunoslikda fe'llar ko'pincha holat fe'llari (state verbs); faoliyat fe'llari (activity verbs); jarayon fe'llari (accomplishment verbs); bir lahzalik hodisa fe'llari (achievement verbs) kabi aspektual sinflarga ajratiladi.

Holat fe'llari odatda davomiy xarakterga ega bo'lib, ma'lum bir holatni ifodalaydi. Masalan: *know, love, believe, understand*.

Bunday fe'llar progressiv shaklda kam qo'llanadi yoki qo'llanganda ma'no o'zgarishiga uchraydi. Faoliyat fe'llari esa davomiy jarayonlarni ifodalaydi. Masalan: *run, walk, swim, work*.

Ular progressiv aspekt bilan tabiiy ravishda qo'llanadi.

Jarayon fe'llari ma'lum natijaga yo'naltirilgan harakatlarni bildiradi. Masalan: *build a house, write a book, paint a picture*.

Achievement tipidagi fe'llar esa bir lahzada sodir bo'luvchi hodisalarni ifodalaydi. Masalan: *arrive, die, win, notice*.

O'zbek tilida ham fe'llarning semantik tabiati aspektual ma'nolarning shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Masalan: "*bilmoq*", "*sevmok*", "*ishonmoq*" kabi holat fe'llari davomiy holatlarni ifodalaydi. "*yurmoq*", "*ishlamoq*", "*o'ynamok*" kabi fe'llar esa jarayonlilik semasiga ega.

Shunday qilib, aspektual semantika faqat grammatik shakllar bilan emas, balki fe'ning leksik-semantik xususiyatlari bilan ham belgilanadi.

Kognitiv tilshunoslikning asosiy tamoyillaridan biri til va tafakkurning o'zaro bog'liqligi g'oyasidir. Ushbu yondashuvga ko'ra, til insonning voqelik haqidagi bilimlarini tashkil etuvchi konseptual tizimning tarkibiy qismi hisoblanadi.

Aspektual ma'nolar ham insonning vaqt va harakat haqidagi konseptual tasavvurlarini aks ettiradi. Inson voqealarni oddiygina vaqt ichida sodir bo'luvchi hodisalar sifatida emas, balki ma'lum bosqichlarga ega bo'lgan dinamik jarayonlar sifatida idrok etadi.

Perfective aspekt voqeani tugallangan obyekt sifatida konseptuallashtirishga asoslanadi. Imperfective aspekt esa voqeani rivojlanayotgan jarayon sifatida aks ettiradi. Progressivlik voqeaning ichki dinamikasiga e'tibor qaratadi. Iterativlik esa hodisalar ketma-ketligini umumlashtirilgan model sifatida tasvirlaydi.

Demak, aspektual kategoriyalar inson tafakkurining vaqt va harakat haqidagi universal kognitiv modellariga tayanadi.

Ingliz tilida aspektual ma'nolar grammatiklashuv darajasining yuqoriligi bilan xarakterlanadi. Progressive va Perfect konstruksiyalar harakatning turli aspektual xususiyatlarini aniq ifodalash imkonini beradi. Masalan: *She has finished her work*. *She is working now*. Mazkur misollarda aspektual ma'no grammatik konstruktsiya orqali ifodalangan.

O'zbek tilida esa aspektual ma'nolar ko'pincha fe'l shakllari, yordamchi fe'llar va kontekst orqali yuzaga chiqadi. Masalan: "*U ishini tugatgan*." "*U hozir ishlayapti*." Bunda grammatik vositalar bilan bir qatorda kontekst ham muhim rol o'ynaydi.

Perfective va imperfective aspektlar voqealarning turlicha talqin qilinishini ta'minlashi aniqlandi. Progressivlik va iterativlik esa voqealarning ichki dinamikasi hamda takrorlanuvchanlik xususiyatlarini ifodalashda muhim vosita sifatida namoyon bo'ldi.

Qiyosiy tahlillar ingliz va o'zbek tillarida aspektual ma'nolarning umumiy kognitiv asoslari mavjudligini tasdiqladi. Shu bilan birga, ularning lingvistik realizatsiyasi grammatik va diskursiv jihatdan o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi aniqlandi.

### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bybee J., Perkins R., Pagliuca W. The Evolution of Grammar. - Chicago: University of Chicago Press, 1994.
2. Comrie B. Aspect. - Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
3. Comrie B. Tense. - Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
4. Croft W. Verbs: Aspect and Causal Structure. - Oxford: Oxford University Press, 2012.
5. Evans V., Green M. Cognitive Linguistics. - Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
6. Finegan E. Language: Its Structure and Use. - Boston: Cengage Learning, 2015.
7. Hakimov M. O'zbek tilida matn pragmatikasi. - Toshkent: Fan, 2015.
8. Hopper P., Thompson S. Aspect and Discourse Function. - Amsterdam: John Benjamins, 1982.
9. Karbozova G., Ochilova M. Pragmatic competence in teacher-student power relations // Transforming Education Through Scientific Discovery. - 2026. - P. 15-19.
10. Klein W. Time in Language. - London: Routledge, 1994.
11. Langacker R. Foundations of Cognitive Grammar. - Stanford: Stanford University Press, 1987.
12. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llari. - Toshkent, 2012.
13. Ochilova M. Pragmatik bilimlarni shakllantirishda lingvistik va ekstralingvistik omillarning kumulyativ integratsiyasi // Инновационные методики в обучении иностранным языкам: глобальные тенденции и опыт университетов шёлкового пути. - 2026. - Т. 1. - С. 1240-1242.